

УДК 159.923.2

Лариса Рева

**ФАКТОРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОБУТНОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

У статті розкриваються чинники, що впливають на формування духовності, самоідентифікації української нації.

Ключові слова: *духовність, історія, релігія, культура, література, мова.*

Reva L. Factors of national selfhood of Ukrainian nation.

In the article of L. Reva is seen a history of Ukrainian language development as an integral part of nation's history and written language. At the same time, it tells about problems of Ukrainian language on an current stage.

Key words: *Ukrainian, history, language, literature.*

Рева Л. Факторы национальной самобытности украинского народа.

В статье рассматриваются факторы, которые влияют на формирование духовности, самоидентификации украинской нации.

Ключевые слова: *духовность, история, религия, культура, литература, язык.*

Духовність нації – чи не єдина у світі категорія, яку ніщо ніколи не замінить. І уособлює в собі вона все те найкраще й найсвятіше, що виробилося в людства взагалі. Перш за все – любов, здатність віддавати себе людям.

О. Гончар у своїх “Щоденниках” цитує мудрого Г. Сковороду, який так і залишився непізнаним до кінця і якого кожен дослідник відкриває для себе і для людства знову й знову: “Хіба мені не уявляються позбавленими сонця і навіть мертвими ті, хто позбавлений любові, і я анітрохи не дивуюсь, що сам Бог називається любов’ю” (1). Духовність – самоповага. Духовність – традиції. Духовність – місток поміж нашими предка-

ми та нащадками. Духовність – проблема, яка вічна, і в своєму визначенні й тлумаченні – актуальна завжди.

Людина народжується і живе в конкретному середовищі. Вона з перших днів свідомого життя сприймає поняття свого народу, своєї нації, свого етносу. Протягом багатьох поколінь кожна нація виробляла свої звичаї, мову, моральні *устой*, духовність. Звичаї та мова – це елементи, які об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю, – це один із фундаментів, на яких ґрунтується духовність нації і нація взагалі. Духовний стан нації служить визначальним показником життєдіяльності країни. Без міцних духовних засад, принципів не буває сильної держави: духовно розрушена вона не в змозі створити міцну економіку, забезпечити достойне громадянське життя. Духовна культура є тим чинником, за допомогою якого етнос не лише консолідується, але й розвивається, зміцнюється і створює міцний етнокод нації, без якого жоден народ не в змозі самоутвердитися (2).

Ідеал українця – це гармонійно і всебічно розвинена людина з багатограними знаннями, глибокою національною свідомістю, високими інтелектуально-творчими, духовно-моральними і естетичними якостями. Характеризуючи процес гармонійного розвитку особистості, видатний педагог В. О. Сухомлинський підкреслював: чим більше місця в житті займає інтелект, тим багатогранніші духовні потреби, тим важливіша для розвитку творчого потенціалу висока культура почуттів (3).

Одним із важливих напрямів її роботи було питання “Духовна культура і суспільство, формування релігійної свідомості молоді”.

Українці свою духовну культуру почали творити задовго до прийняття християнства в Україні. Візантія ж додала ще й християнську культуру. Протягом багатьох століть український народ мав змістовну християнську культуру, що відповідала менталітетові, суспільним і духовним потребам українців. Релігійність є однією зі складових сакрально-світоглядної характеристики особистості; вона відіграє важливу роль у формуванні морального світу людини.

“Втрата ідеалу рівнозначна духовній смерті”, – стверджував О. Гончар. “Пригадую, яких людей бачив у дитинстві: ясноли-

кі йшли до церкви, охайні, статечні. Звідти повертались – одухотворені. Тож коли було зруйновано моральні загати і демонна жорстокість спущено з ланцюга? ... Оця безпричинність злочину – це, може, найстрашніше. Розпад суспільства, виродження людства? Не хочеться вірити в таке. Але ж де ті сили, які порятовують людину, відвернуть розпад, поставлять усіх нас на шлях братерства? Хто несе ідеал? Література, мистецтво? – Але чи не безсилі вони перед руйнівними процесами, що відбуваються? І все ж маємо всьому цьому протиставити себе, й боротись, і вірити в досяжність світла” (4). “Слушно спостережено, що НТР не робить людину кращою. Вдосконалювати людину здатна лише віра. То справжнє мистецтво”, – говорив О. Гончар (5). Він писав: “...Я виростав у релігійній сім’ї, дістав від віруючої бабусі таке моральне багатство, такий запас світла, що його упродовж усього життя не вдалося погасити цій сатанинській кривавій системі тоталітарщини. Скільки докладалось нею зусиль, щоб спотворити живу душу, та все, виявляється, марно: світло е!” (6).

Зараз важко уявити наше суспільство без тієї ролі, яку відіграє в житті кожної людини Святе Письмо з його заповідями, настановами, врешті, догмами. І вкрай важко подолати трагічні наслідки бездуховності, ницості, хтивості, коли Біблія була офіційно забороненою книгою, а ті християни, які відвідували церкву, суворо каралися бодай погрозами поспіль 73 років тоталітарного режиму. Навіть не помилимося, коли скажемо, що вбивства, наркотики, пияцтво, крадіжки й тотальна брехня – ось ті наслідки, які долучилися до заборони однієї книги – Біблії, яка протягом тисячоліть була дороговказом кожному добропорядному християнину.

Біблія – стародавня пам’ятка писемності, зібрання різних за формою, змістом і жанрами літературних творів, переважно релігійного історико-повчального змісту, які творилися з XII ст. до н.е. до II ст. н.е. Водночас до неї входять і світські книги, ритуальні та юридичні кодекси, міфи, народні пісні, перекази, притчі, любовна лірика, фрагменти найдавніших героїчних епосів тощо. Складається вона з двох частин: Старого Заповіту (55 книг), що визнається за Святе Письмо іудаїз-

мом та християнством. Сюди входять пам'ятки давньоєврейської літератури. 27 книг належать до Нового Заповіту, що вважається Святим письмом тільки у християн.

Одними із перших свідчень високої освіченості, культури, духовно-моральних ідеалів української нації є кириличні видання, що складають важливу ланку в системі світових цінностей¹.

Особливе значення у формуванні духовності має красне письменство: ...поет, то є обранець Божий, устами якого до людей промовляє Бог; поет – то є пророк, віщун; то є кобзар, що голосить людям Божу правду (7). Коли б не було античного мистецтва, а зокрема – Есхіла, Софокла, Еврипіда, Аристофана, Гомера, Платона, Арістотеля, Горація, Вергілія, Шекспіра, Мольєра, Гете, Шіллера, Байрона, Гюго, Ніцше (він насамперед – митець), а в українській літературі – Шевченка, Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської, Коцюбинського, Стефаника, Олесья, – то й напрям цілого суспільного руху у кожного народу і в цілім людстві був би інакший. “Ніщо так не поширюється серед народу і ніщо так не формує людське думання... як красне письменство (література)...” (8).

Великій справі зміцнення підупалого нині в значній частини людей духу покликані служити і художні розповіді про “многотрудні”, як правило, життєві шляхи видатних особистостей. Як і понад сто років тому, в “хворі”, за характеристикою А. Чехова, часи, “подвижники потрібні, як сонце”. І так само потрібні

¹ Рева Л. Українські кириличні стародруки як національна культурна спадщина: Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції // *Культура України: Історія і сучасність*. – Х., 1996. – С. 73-74; Рева Л. Неопубліковані матеріали про давню українську книгу // *Студії з архівної справи та документознавства*: – Т. 7. – К., 2001. – С. 140-143; Рева Л. Українське письменство XIV – першої половини XVI ст. *Історіографія і бібліографія // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. пр. – Вип. 27. – Ч. 2 / Редкол.: А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка; Ін-т філології. – К.: Акцент, 2007. – [568 с.]. – С. 185-206; Рева Л. Українське письменство другої половини XVI – першої половини XVII ст. *Історіографія і бібліографія // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. пр. – Вип. 28. – Ч. I / Редкол.: А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка; Ін-т філології. – К.: Твімінтер, 2007. – [663 с.]. – С. 218-247.**

яскраві історико-біографічні твори про них, які являють собою цінний виховний матеріал (9).

Процес осмислення духовності і ментальності – надзвичайно складний. І на всіх етапах кожної епохи з’являються нові матеріали (від Геракліта до В. Вернадського), які давали надійні підстави для побудови реалістичних науково переконливих концепцій духовності .

Пізнавання і дослідження самих себе, чи – хто такі українці, – поставало перед нами не одне століття. Є. Маланюк, творючи нариси з історії нашої культури, писав: “Може найважливішим з наших завдань, як національної спільноти, є і буде: пізнавати себе” (10).

Теоретичне осмислення проблем духовності знайшло відтворення в працях Миколи Костомарова, Михайла Драгоманова... Наприкінці ХХ ст. було представлено чимало різноманітних концепцій, в основі яких – трактування української духовності в її культурно-історичних виявах Івана Франка, Михайла Грушевського, Михайла Возняка, Сергія Єфремова, Дмитра Чижевського, Євгена Маланюка, Олесе Гончара... , прагненні показати “українську душу” на основі теоретичних засад світової філософії, культурології, аналітичної психології. У наш час художню модель духовності розглядають Микола Жулинський, Анатолій Погрібний, Микола Ільницький, низка інших вчених. Глибиною дослідження, оригінальністю своїх медитацій відзначаються праці, в яких аналізується етико-духовний світ письменника, єдність змістовних, формальних чинників художнього твору, сутність духовності, її структурні рівні і форми. Увага дослідників спрямовується на художнє осмислення і дослідження засобів та прийомів розкриття внутрішнього світу особистості. Особливий інтерес вчених зосереджується на питаннях психоаналітичного дослідження творчості окремих письменників в контексті духовності, цілісного розуміння естетичної концепції особистісних моделей, осмислення проблеми кризи духовності в умовах соціальних перетворень нашого часу, утвердження ідеалів загальнолюдського.

Одним із вирішальних чинників національної самобутності українського народу є мова, яка є феноменом духовної культу-

ри нації. Через мову пізнається людина, виявляється її моральне обличчя, суспільні та естетичні ідеали. Культурологічний потенціал мови пояснюється тим, що вона відбиває важливі суспільні явища, соціальні відносини, звичаї, морально-етичні та естетичні норми національного світогляду. Як явище національної культури, вона репрезентує надбання інтелектуальної, філософської й естетичної думки, є адекватною формою суспільної й індивідуальної моральної свідомості. Мова є невичерпним джерелом духовного потенціалу українського народу.

Українська мова – одна з найстаріших мов; загально визнаний її вплив на інші мови. І, як свідчать дослідники, за лексичним багатством вона не поступається жодній з європейських мов, а за ритмомелодикою з нашою мовою може зрівнятися хіба що італійська. І. Огієнко писав: “Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпоршиться поміж дужчим народом... От чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її доценту. Бо німого, мовляв, попхаєш, куди забажаєш...” (11).

Всі етапи розвитку культури в Україні тісно пов'язані між собою. Духовним центром української літератури, починаючи від 988 р. – прийняття християнства, одним із найдавніших центрів слов'янства, “стольним градом” високорозвинутої і могутньої держави Київської Русі, було місто Київ. Йому, одному з найбільших центрів східнослов'янської цивілізації і столиці давньої Русі, заслужено належить велика роль у становленні і розвитку давньоруської культури, яка стала одним із найвищих досягнень світової цивілізації.

XI – початок XIII ст. – це період першого розквіту київської культури. У першій половині XI ст. в київському літературному середовищі було створено видатну пам'ятку давньоруської літератури – художньо-публіцистичний твір ораторського

мистецтва “Слово про Закон і Благодать” Іларіона. З книг XI–XII ст. київської письмової традиції відомі Остромирове Євангеліє, Ізборники Святослава, Мстиславове Євангеліє. У 1113 г. Нестор-літописець, служитель Києво-Печерського монастиря написав “Повість временних літ” – видатний історичний твір Київської Русі. Шедевр давньоруської літератури XII ст. – “Слово о полку Ігоревім”. У цей самий час поширюється доскональне слов'янське письмо – кирилиця, на якому написані книжкові пам'ятки XI–XIII ст.

Нашестя татарів, експансія і панування іноземних завойовників негативно позначились на розвитку культури України, перериваючи її майже на триста років. Проте як не можна вбити народ, так не можна було знищити і його культуру.

Давня українська писемність розвивалася в руслі світового літературного процесу, в тісних взаємозв'язках з художнім словом, культурою сусідніх народів. У цьому плані важливу роль зіграли візантійські та давньоболгарські художні традиції; завдяки їх посередництву література Київської Русі засвоювала античний досвід. В останній чверті XIV ст. в українській літературі водночас з другим південнослов'янським впливом розвивається експресивно-емоційний стиль, характерний стилістичним новаторством, так званим “плетінням слівес”.

У результаті тісних взаємозв'язків з польською культурою наша писемність ознайомила з літературними досягненнями західноєвропейських народів, засвоїла нові естетичні концепції, що сприяло розширенню ідейно-тематичних горизонтів, спрямованих на пошук нових шляхів художнього збагачення.

На основі давніх традицій, мови, побуту, звичаїв в XVI – XVII ст. по всьому етнографічному просторі України формується новий тип людини, яка, незважаючи на соціальні припинення, шукала вихід з кайданів національно-економічного гноблення, прагнула розвивати власну національну культуру. Церковно-релігійний, культурно-національний і політико-соціальний рух виникає як протест проти латино-польського тиску, особливо після Люблінської унії 1569 р.

Величезною була потреба в богослужбовій літературі: вона не лише захищала православну віру і загалом християнство,

а надихала український народ на боротьбу, вселяла мужність, віру в священність цієї боротьби. В першій половині XVI ст. виникає суспільно-політична і воєнно-адміністративна організація українського козацтва – Запорізька Січ. Козацтво виконало покладену на нього історичну місію, захистило український народ від зовнішньої і внутрішньої агресії, сприяло розвитку нації, утвердженню національної самобутності і самосвідомості. Однак потрібно зазначити, що проблема ментальності і духовності, нехай підсвідомо, виникала перед українцями задовго до козацької епохи.

У цей час остаточно формується українська народність з властивими їй особливостями мови, культури і побуту. На основі діалектних особливостей давньоруських говірок остаточно формуються і основні риси української розмовної мови.

Велике національне пробудження кінця XVI ст., пов'язане з першим культурним відродженням, викликало рішучі зміни в духовному житті нашої Вітчизни. По всій її території поширюється просвітництво, виникають культурно-просвітницькі осередки. Україна перетворюється в значну європейську державу. Розвиток міст, становлення українського міщанства, вплив Реформації сприяло наближенню мови різноманітних жанрів до канцелярської і розмовної.

Наприкінці XVI – XVIII ст. пануючим і визначальним стилем української літератури було бароко. Бароко – це одна із найскладніших і водночас продуктивних епох в українській культурі, час розквіту літератури. Для культури і мистецтва бароко характерними були виховні функції, які досягались внутрішньою напругою, афектованою патетикою, етико-дидактичними і моральними спрямуваннями художніх концепцій, перенасиченістю літературних творів стилістичними прикрасами, гіперболами. Своєрідність художньо-зображувального осмислення світу позначилося на жанровому сюжетно-тематичному різноманітті творів, а також пошуку і доборі засобів образності, що відобразилося на мові творів і манері відтворення дійсності. Письменники культури бароко, переборюючи міфологічне начало Ренесансу, використовуючи велику кількість ілюстративного матеріалу, пробуджують інтерес до історії країни, народу,

його героїв. Світогляд бароко поєднував релігійність середньовіччя з високими досягненнями Ренесансу. Література бароко створила на українському ґрунті свою теорію, яка знайшла відображення в курсах поетики і риторики, що вивчалися на той час в українських школах².

Україна в XVI – XVIII ст. стояла на найвищій сходинці культурного розвитку. Проте напружений темп такої діяльності спостерігається лише до початку XVIII ст., коли під тиском “царя московського православного” настає перелом. Наприкінці XVIII ст. українські землі, які належали Польщі, були включені до складу Російської імперії. Відбувається поступова русифікація України. У 1720 р. Московський синод заборонив друкування книг українською мовою, а українські церковнослов'янські видання наказано було звіряти з російськими. В 1754 р. наказ Катерини II забороняв викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії.

1991 р., після розпаду СРСР, у формально незалежній українській державі самосвідомість населення, яке складалося з 20% представників російської меншини і 30 % русифікованих українців, надзвичайно низька, що ускладнює процеси розвитку громадянського суспільства. Проте, незважаючи на гальмування державонацієтворення, в Україні, як і в усьому світі, все гостріше відчувається активізація уваги до проблем духовності. Це пояснюється великим інтересом громадськості до минулого і сучасного буття українського народу, а також у зв'язку з дегуманізаційними процесами, що відбувалися в умовах, за словами Л. Костенко, “заблокованої культури”.

Історія України – це історія народу, який жив на її землі в усі часи та періоди. Необхідність пізнання нації можливе лише через його духовну культуру.

Українська духовна культура вбирала багатовікові традиції розвитку свого народу, збагаченого досвідом народів сусідніх регіонів, засвоюючи художні досягнення європейського Заходу.

Античні мудреці говорили: “Заговори – і я тебе побачу!”

² Зизаній Л. Граматика словенска. – Вільно, 1596. (Перепеч. – К., 1980); Смотрицький М. Граматика словенська. – Вільно, 1618; Беринда П. Лексикон словеноросскій. – К., 1627 и др.

Яким побачить світ українця – залежить лише від наших сучасників. Не можна зупинятися на історичних досягненнях. Потрібно намагатися рухатися вперед. У цьому вирішальна роль належить українській еліті, новому поколінню з високими інтелектуально-творчими, духовно-моральними ідеалами, гармонійно, всебічно розвинутим, з багатогранними знаннями, глибокою національною свідомістю, почуттям гідності, патріотизму, з фантастичною енергією, творчим потенціалом, геніальністю, величезним талантом, конкурентоздатними помислами та ідеями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончар О. Щоденники: В 3 т. – Т. 3. – 29.08. 1985.– К.: Веселка, 2004. – С. 63.
2. Скуратівський В. Наш національний феномен // Берегиня. – 1992. – № 1. – С. 5-12.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т. – Т. 1. – К., 1976. – С. 68-69.
4. Гончар О. Щоденники: В 3 т. – Т. 3. – 21.02. 1986. – К.: Веселка, 2004. – С. 83.
5. Гончар О. Щоденники: В 3 т. – Т. 3. – 29.08. 1985.– К.: Веселка, 2004. – С. 66.
6. Гончар О. Щоденники: В 3 т. – Т. 3. – 29.08. 1985.– К.: Веселка, 2004. – С. 299.
7. Білецький Л. Історія української літератури. – Т. 1: Народня поезія. – Авсбург, 1947. – 328 с. – [С. 10-11].
8. Білецький Л. Там само. – [С. 19-20].
9. Мельничук Б. Випробування істиною: Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі: Від початків до сьогодення. – К.: ВЦ “Академія”, 1996. – 272 с. – [С. 6].
10. Маланок Є. Нариси з історії нашої культури. – К.: “Обереги”, 1992. – 80 с. – [С. 5].
11. Огієнко І. [Переднє слово] // Огієнко І. Історія української літературної мови. – Вінніпег, 1949. – С. [2].